

УДК 371.1:504.001

Г. Б. ЧАЙКОВСЬКА

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Розкрито суть поняття екологічної компетенції майбутніх вчителів початкової школи. Запропоновано модель формування екологічної компетенції студентів як технологію навчання у вузі. Висвітлено зміст предметного, професійно-орієнтованого, життєвого та особисто-ціннісного рівнів екологічної компетенції студентів. Встановлено, що формування цих рівнів стає можливим за умови повноцінного розвитку різних компонентів екологічної компетенції майбутніх вчителів.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічна компетенція, майбутні вчителі початкової школи.

Г. Б. ЧАЙКОВСКАЯ

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Раскрыта сущность понятия «экологическая компетенция» будущих учителей начальной школы. Предложена модель формирования экологической компетенции студентов как технология обучения в высшем учебном заведении. Отражено содержание предметного, профессионально-ориентированного, жизненного и лично-ценностного уровней экологической компетенции студентов. Установлено, что формирование этих уровней становится возможным при условии полноценного развития различных компонентов экологической компетенции будущих учителей.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическая компетенция, будущие учителя начальной школы.

H. B. CHAYKOVSKA

FORMING OF ECOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF PRIMARY SCHOOL

The essence of the notion of ecological competence of future teachers of primary school has been exposed. The model of ecological competence formation of students has been offered in the form of technology of teaching at a higher educational establishment. The contents of subject, professionally-oriented, vital and personality-valued levels of student ecological competence have been highlighted. It has been defined that formation of these levels becomes possible on condition of appropriate development of different components of ecological competence of future teachers.

Keywords: ecological education, ecological competence, future teachers of primary school.

Нові вимоги суспільства до освіти зумовлюють потребу підготовки екологічно грамотного молодого покоління, здатного здійснювати екологоцентричний підхід у взаємодії з природою. Сучасна парадигма освіти ставить у центр освітньої діяльності виховання екологічної грамотності, а відтак – екологічної компетентності особистості та суспільства. Стратегія реалізації цього завдання вимагає накопичення позитивного наукового та практичного досвіду взаємодії людини і природи, утвердження пріоритету всіх форм життя як умови існування людства.

Ставлення людини до навколишнього середовища залежить здебільшого від міцності фундаменту первинних екологічних знань, емоційних відносин до природи, сформованих у

молодшому шкільному віці. Стосовно цього визначальну роль відіграє підготовленість вчителів початкових класів у справі розвитку екологічної культури підрастаючого покоління. З огляду на сказане, вища освіта повинна бути націлена в майбутнє, на розвиток життєво важливих екологічних компетенцій студентів, формування в них екологічної культури, нових образів екологічного мислення і діяльності.

Окресленій проблемі присвячено чимало наукових досліджень. Мету екологічної підготовки вчені визначають як виховання в студентів норм загальнолюдської моралі у ставленні до природи [3, с. 46]; головним в екологічній підготовці вважають формування у майбутніх вчителів екологічної етики та екологічного стилю мислення [2, с. 67], мотивів бережливого ставлення до навколишнього середовища та еколого-педагогічної готовності до виховання школярів [5, с. 42]. У наукових роботах розглянуті концептуальні підходи до визначення завдань, принципів організації екологічної підготовки майбутніх педагогів, дослідженні особливості здійснення теоретичної екологічної підготовки при вивченні окремих дисциплін вищої школи.

Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, у педагогічній науці переважає постановка проблеми формування екологічних знань та культури і недостатньо знань про педагогічний процес формування екологічної компетенції в студентів педагогічних вузів – майбутніх вчителів початкової школи.

У зв'язку з цим **метою статті** є вивчення суті екологічної компетенції майбутніх вчителів початкової школи, аналіз компонентів екологічної компетенції, а також створення моделі формування екологічної компетенції студентів як технології навчання у вузі.

У педагогічній літературі існують різні підходи до трактування сутності поняття «компетентність». Аналіз думки багатьох авторів [1, с. 48; 4, с. 12; 5, с. 40; 6, с. 60] дав змогу сформулювати визначення поняття. Під екологічною компетенцією вчителя початкових класів ми розуміємо індивідуальну характеристику ступеня відповідності особистості вимогам екологічної освіти: рівень сформованості у студентів екологічних знань, умінь і навичок, спрямованих на формування екологічної свідомості, мислення і світогляду, необхідних для загальної орієнтації в екологічній обстановці, усунення або обмеження дій екологічного ризику.

Таке розуміння екологічної компетенції акцентує увагу на важливості розвитку не тільки уміння застосовувати готові, сформовані в різних освітніх сферах загальні навчальні вміння і наочні знання, а й уміння самостійно модифікувати їх, комбінувати, використовувати в різних поєднаннях. Потреба в такому вмінні зумовлена специфікою екологічних ситуацій: їх комплексністю, поганою прогнозованістю. Таким чином, виникає проблема перенесення загальних навчальних умінь і наочних знань, сформованих вчора і сьогодні, у майбутні проблемні ситуації, про які ми знаємо дуже мало. Відповідно під екологічною компетенцією розуміємо наперед задану вимогу до екологічної підготовки студентів.

В умовах неперервної екологічної освіти студент, який приходить у вуз, вже володіє певними екологічними компетенціями. Саме тому на цьому етапі стає важливим переосмислення студентами своїх умінь і значення в системі екологічної освіти з метою ефективного формування компонентів екологічної компетенції, що є необхідними вчителю початкової школи.

Ми провели анкетування студентів у формі таких запитань:

– Для чого студентам – майбутнім учителям початкової школи вивчати «Основи екології»?

– Якими компетенціями має володіти вчитель початкової школи для успішної реалізації завдань екологічної освіти?

Аналіз відповідей свідчить, що із 74 опитаних студентів I курсу всі однозначно стверджують про необхідність вивчення курсу «Основи екологія» у вузі: умова реалізації принципу неперервної екологічної освіти (20,2%), отримання базових екологічних знань для викладання курсу «Я і Україна» в початковій школі (17,8%), підвищення рівня екологічної свідомості (29,7%), тільки екологічно грамотний вчитель може навчити і виховати екологічно грамотних учнів (32,4%). Серед екологічних компетенцій, необхідних вчителю початкової школи, студенти називають такі: екологічні знання (47,6%), еколого-орієнтовані мотиви (20,2%), професійні вміння (22,2%) і лише 11% респондентів переконані, що майбутній вчитель повинен володіти системою гармонійно поєднаних екологічних компетенцій.

Якою має бути модель екологічної компетенції майбутніх вчителів початкової школи? Чим вона повинна відрізнятися від моделі підготовки медика, інженера чи фізика? Ми постараємося дати відповіді на ці запитання в нашому дослідженні.

Початкова школа є важливою ланкою в системі неперервної екологічної освіти, де закладпаються основи свідомого, відповідального ставлення до природного середовища як до суспільної і особистої цінності. Проте це можливо лише за умови відповідної професійної підготовленості вчителів, найважливішою складовою якої має бути формування екологічної компетентності вчителя початкових класів.

У педагогічній літературі існує чимало класифікацій освітніх компетенцій, в тому числі екологічних. Деякі вчені дотримуються функціонального підходу при класифікації компетенцій. Вони поділяють їх на соціальні, ціннісні й навчальні. Останні передбачають формування в суб'єктів навчання надпредметних, загальнопредметних і предметних умінь і навичок. За цим же критерієм до класифікації вводять предметні, соціальні й особистісні компетенції [5, с. 41].

На нашу думку, цілісна модель екологічної компетенції майбутніх учителів повинна включати предметні, професійно-орієнтовані, життєві та особистісно-ціннісні рівні, яким підпорядковані професійні знання і уміння майбутнього фахівця в галузі початкової освіти (рис. 1).

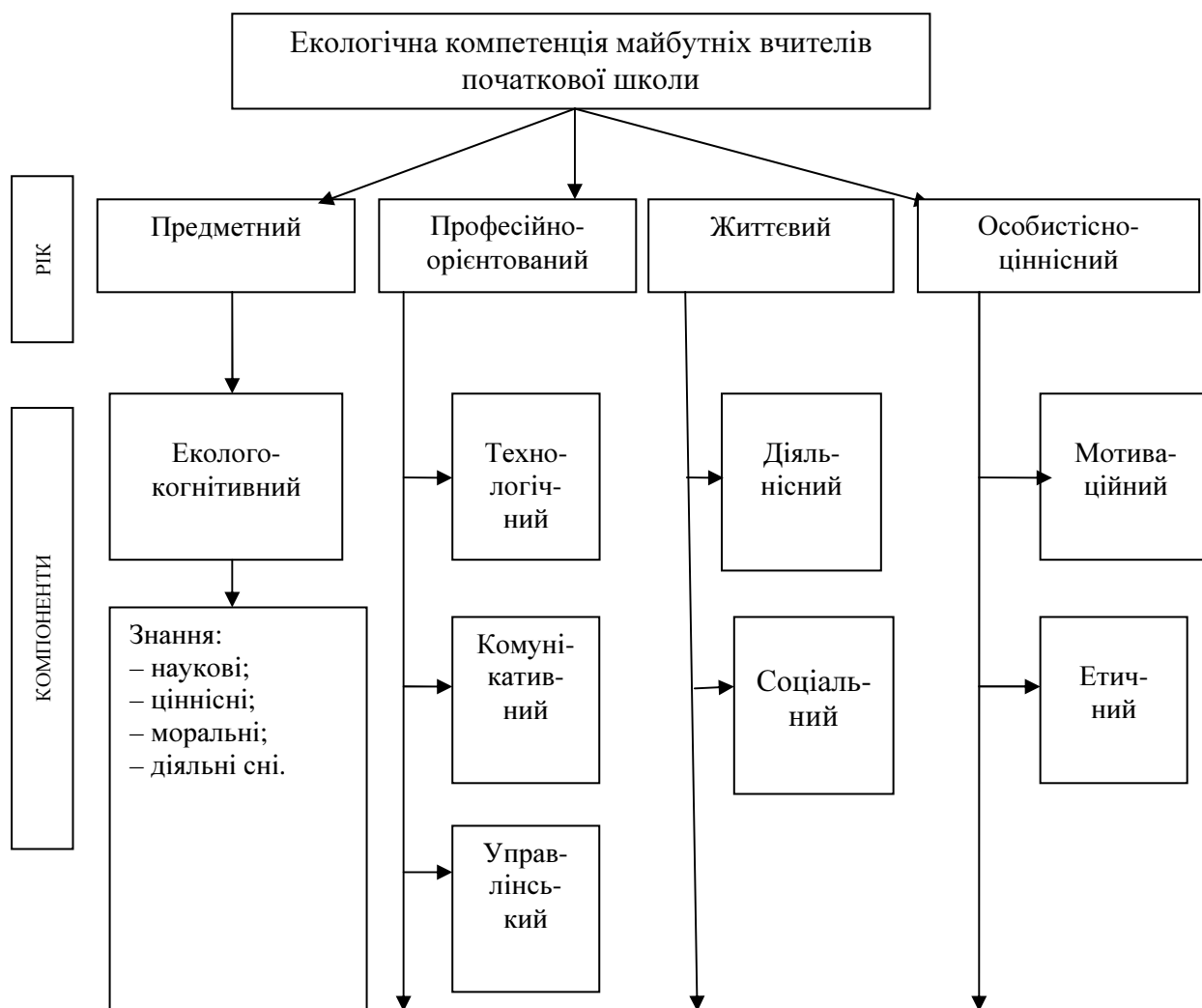

Рис. 1. Модель екологічної компетенції.

Саме так відбувається відбір професійних екологічних знань, вибудовується система професійної компетенції, накопичується та реалізується особистісний і суспільно значущий потенціал майбутніх вчителів початкової школи.

Під предметними компетенціями ми розуміємо знанняву основу: повноту, глибину, осмисленість навчальної інформації, розуміння процесів, явищ і фактів природи та ін., вміння адекватно використовувати вивчений теоретичний матеріал у роботі з дітьми молодшого шкільного віку.

Основним компонентом предметного рівня екологічної компетенції є еколого-когнітивний, який передбачає оволодіння студентами таких категорій екологічних знань:

- наукові – ідеї, теорії, концепції, факти, які характеризують тенденції глобалізаційних, регіональних і локальних змін в екосистемах і біосфері, відносини людини з навколишнім середовищем;
- ціннісні – екологічні орієнтації людини на різних етапах розвитку суспільства, ідеали, ідеї, що характеризують природу та людину як універсальну цінність;
- моральні – система моральних та правових принципів, норм, правил, що регулюють відносини людини з природою;

діяльнісні – допомагають відібрати матеріал з екологічної проблеми для виступу на конференції, диспуті, проаналізувати відповідну літературу.

Предметні компетенції включають екологічні знання на основі міждисциплінарності, інтеграції гуманітарної, природничонаукової і професійної складових педагогічної освіти, глибокої внутрішньої природничонаукової єдності всіх дисциплін. З огляду на це формування еколого-когнітивного рівня екологічної компетенції при підготовці студентів за спеціальністю «Початкова освіта» вимагає розробки технології навчання, методики і змісту навчальних дисциплін на основі принципів інтеграції, системності, безперервності, взаємозв'язку та єдності екологічних знань.

Принцип інтеграції полягає в розробці інтегрованих і варіативних курсів з урахуванням гуманітарних, природничонаукових і професійних знань. Принцип системності спрямований на системне отримання екологічних знань щодо взаємодії «людина – природа», умінь і навичок екологічної діяльності. Принцип безперервності характеризує безперервний характер отримання екологічних знань студентами в освітньому процесі. Принцип взаємозв'язку визначає взаємозумовленість цілей, завдань, методів, форм і прийомів навчання при визначенні змісту дисциплін на кожному етапі формування екологічної компетенції. Принцип єдності відбору змісту дисциплін дозволяє осмислити важливість і значущість екологічних знань в єдності з іншими природничонауковими знаннями.

Наукові дослідження засвідчують, що не лише дисципліни природничого циклу («Основи екології», «Основи природознавства»), а й педагогічні дисципліни («Історія педагогіки», «Порівняльна педагогіка», «Теорія виховання», «Методика виховної роботи») мають величезний еколого-виховний потенціал при підготовці майбутніх вчителів початкової школи [5, с. 40]. В зв'язку з цим стає доцільним вживання терміна «еколого-педагогічна культура» особистості.

Найпоширенішою формою екологізації вищої освіти нині є насичення предметів гуманітарно-природничого циклу екологоосвітнім матеріалом протягом усього періоду навчання. Озброївши студентів науковими знаннями про об'єкти і явища природи, ми матимемо змогу сформувані основні рівні екологічної компетенції. Адже захищати і любити можна те, що добре знаєш (рис. 2).

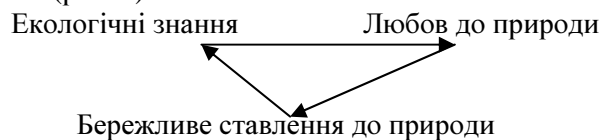

Рис. 2. Етапи реалізації завдань екологічної освіти.

Знання – базовий показник екологічної компетенції, оскільки вони є основою у формуванні моделей будь-якої професійної діяльності. У педагогічній літературі існує чимало класифікацій професійно-орієнтованих компетенцій. Так, І. Зімняя сюди відносить новоутворення навчально-пізнавальні, інформаційні, комунікативні, соціально-трудова, особистісного самовдосконалення, внутрішні, потенційні, приховані психологічні [4, с. 32]. Професійна компетентність розглядається як структурний компонент професіоналізму. Нам імпонує класифікація, за якою основними компонентами професійно-орієнтованого рівня екологічної компетенції мають бути технологічні, комунікативні, управлінські.

Технологічний компонент екологічної компетенції майбутнього вчителя початкової школи включає вміння організації еколого-орієнтованої навчально-дослідницької та науково-дослідної діяльності; складання і реалізації екологічних програм, проєктів; накопичення практичного досвіду в створенні екологічних стежок, екологічних музеїв, організацію практико-орієнтованої діяльності екологічного клубу студентів і викладачів; адекватне використання інтерактивних, проблемних, евристичних технологій навчання, можливостей різних видів педагогічної практики, комп'ютерних технологій в екологічній освіті й ін.

Управлінський компонент екологічної компетенції полягає в умінні педагога організувати різні види сумісної роботи дітей так, щоб здобуті результати відповідали завданням екологічного виховання. Він реалізовується в управлінні системою екологічних знань на основі взаємозв'язаних принципів відбору змісту екологічних знань. У зміст компонента входять оцінка професійної екологічної ситуації, вибір і обґрунтування власної моделі дії, що коректують дії, і реалізація вибраного рішення. У цьому контексті екологічна освіта у вузі має бути спрямована на розвиток особистості студента як індивідуальності і професіонала, готового до еколого-педагогічної діяльності.

Комунікативний компонент включає здатність пізнавати нові екологічні знання протягом всього життя і вміння донести їх до молодших школярів у доступній для них формі. Він ґрунтується на знанні змісту і засобів впливу на дітей з урахуванням їх вікових, індивідуальних особливостей, передбачає підготовку студентів до встановлення правильних взаємин «діти і вчитель», «вчитель і батьки». Важливою рисою педагогічної майстерності педагога є вміння налагоджувати стосунки і будувати спілкування з дітьми на засадах співробітництва, максимальної демократії, прагнення утвердити істинно демократичний спосіб життя не лише під час спілкування з природою, а й як норму буття. Зауважимо, що визначений нами компонент передбачає безумовну рівність дорослого і дитини в праві на повагу, довіру, взаємну вимогливість у практичній природоохоронній діяльності. За такої умови в дитини формується правильний мотиваційний компонент природоохоронної еколого-скерованої діяльності.

При формуванні професійно-орієнтованого рівня екологічної компетенції в поєднанні з традиційними формами роботи ми використовуємо інтерактивні: лекції проблемного характеру, лекції-панорами, лекції-вікторини, лекції-конференції, які сприяють формуванню критичності мислення, розвитку власної позиції щодо поставленої проблеми; а також ділові ігри, тренінги, конкурси, диспути тощо. Особлива увага надається організації самостійної пошукової діяльності студентів. До пошукових педагогічних засобів віднесені діалоги, дискусії, рольові імітаційні ігри, аналіз конкретних ситуацій, відеосюжети, ігрові завдання і вправи, зміст яких відображає специфіку формування екологічної компетенції.

Особистісно-ціннісний рівень екологічної компетенції виконує спонукальну функцію, що реалізовується в особистому сприйнятті екологічних проблем, виробленні певних стратегій. Смыслове навантаження особистісно-ціннісного рівня зумовлене екологічними знаннями, сенсом, мотивами, метою, емоціями, відношенням і інтересом до екологічних знань. Формування особистісно-ціннісного рівня у студентів вимагає забезпечення якісно нового рівня розвитку екологічного стилю мислення, екологічної поведінки як форм прояву інтелектуальної, емоційно-вольової, духовно-етичної активності майбутніх вчителів, що виражає їх особистий внесок у практичну еколого-орієнтовану діяльність. На особистісно-ціннісному рівні ми виділили два компоненти: мотиваційний та етичний.

Мотиваційний компонент особистісно-ціннісного рівня відображає усвідомлену готовність здійснювати еколого-професійну діяльність на основі принципів компетентісного підходу в контексті ідей стійкого розвитку, що включає цивільну відповідальність за стан навколишнього середовища, а також глибоку переконаність у необхідності екологічної освіти молодших школярів.

Ключовими мотиваційними компетенціями студентів повинні стати:

- здійснення аналізу результатів власної діяльності та самоспостережень за емоціями, почуттями, станом і характером перебігу пізнавальних процесів, які супроводжують цю діяльність;
- визначення характеру впливу рівня розвитку власних пізнавальних процесів на ефективність використання професійних і соціально-виробничих завдань різного рівня складності;
- організація і контроль власної поведінки з метою забезпечення гармонійних стосунків з учасниками спільної діяльності тощо.

Етичний компонент виконує функцію розуміння, що реалізовується в забезпеченні екологічної безпеки, формуванні високоосвіченого, системно мислячого вчителя, здатного жити і працювати не порушуючи гармонії в природі.

При формуванні особистісно-ціннісного рівня екологічної компетентності на етапі осмислення єдності людини зі світом природи доцільно використовувати методи і форми, які здатні актуалізувати ціннісні орієнтації, усвідомити важливість екологічної проблеми, викликати емоційний стан, співчуття у студентської молоді. Такий стан можна створити за допомогою емоційної розповіді, вірша, показу слайдів, відвідування парку, лісу тощо. Можна запропонувати студентам самим скласти твори, казки, легенди, описи.

Ще одним важливим етапом екологічної освіти студентів є формування життєвих компетенцій, які передбачають актуалізацію власного життєвого досвіду, особистісних цінностей, позицій, переконань у процесі екологічної освіти. Вони слугують основним регулятором не лише професійної діяльності, а й життя людини. Сюди ми віднесли діяльнісний та соціальний компоненти.

Діяльнісний компонент життєвої компетенції визначає сформованість професійних умінь, що дають змогу успішно здійснювати екологічне виховання молодших школярів, а також сформованість способів природоохоронної поведінки. Дослідницька діяльність передбачає не пасивне спостереження, а різну активну природоохоронну роботу студентів.

Соціальні компетенції відображають здатність брати участь в ухваленні рішень, які відносяться до захисту навколишнього середовища, брати на себе екологічну відповідальність, уміння регулювати конфлікти між соціальними потребами та екологічною доцільністю. Вони стимулюють вчителя до реалізації свого творчого потенціалу у сфері еколого-педагогічної діяльності; активізують самоосвітню діяльність в екологічній сфері. Ці компетенції включають знання та розуміння екологічних нормативів, усвідомлення необхідності їх виконання, формування почуття громадянської відповідальності за долю природи, розробки природоохоронних заходів і безпосередню участь в їх проведенні.

Кожна окрема складова екологічних компетенцій залежить від усіх інших, відповідно впливаючи на продуктивність кожної. Немає жодної компетенції, яка би формувалась як автономна одиниця.

Отже, модель вчителя початкової школи, здатного ефективно вирішувати еколого-виховні завдання, передбачає розвиненість екологічно спрямованої системи ціннісних орієнтацій, що забезпечують успішну природоохоронну діяльність і формування еколого-суспільних позицій, наявність чіткої системи екологічних норм поведінки та індивідуальних методів еколого-орієнтованої діяльності. Вказані характеристики професійної готовності педагога до виконання завдань екологічної освіти мають бути сформовані на предметному, професійно-орієнтованому, життєвому та особисто-ціннісному рівнях екологічної компетентності. Це стає можливим за умов повноцінного розвитку еколого-когнітивного, технологічного, комунікативного, управлінського, діяльнісного, суспільного, мотиваційного та етичного компонентів екологічної культури студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н. М. Компетентісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українській перспективи. – К.: К.І.С., 2004. – С. 47–52.
2. Глазачев С. Н. Экологическая культура учителя: исследования и разработки экогуманитарной парадигмы / С. Н. Глазачев. – М.: Современный писатель, 1998. – 432 с.
3. Дробноход М. І. Філософія екологічної освіти: концептуальні основи / М. І. Дробноход // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 43–49.
4. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании / И. А. Зимняя. – М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.
5. Тарасенко Г. С. Реалізація світоглядного потенціалу педагогічних дисциплін у контексті формування екологічної компетентності майбутніх вчителів початкових класів / Г. С. Тарасенко // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2008. – № 6. – С. 39–45.
6. Хуторской А. И. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования / А. И. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
7. Чайка В. М. Концептуальні основи визначення навчальних компетенцій майбутнього вчителя в процесі його професійного становлення / В. М. Чайка, А. О. Трофименко // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2006. – № 3. – С. 28–33.